

Wojciech Świątkiewicz, prof. zw. dr hab.
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Socjologii
wojciech.swiatkiewicz@us.edu.pl

Katowice, dnia 19 czerwca 2017 roku

Recenzja rozprawy doktorskiej ks. mgr. Remigiusza Szauera pt. „Między potrzebą doznań a trwałością postaw. Religijność i moralność uczniów szkół średnich i studentów uczelni wyższych w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Studium socjologiczne” napisanej pod kierunkiem pana prof. zw. dr. hab. Józefa Baniaka.

Miejsce religii w życiu społecznym, religijność jako kulturowo uwzorowana forma aktualizacji religii w praktykach życia osobistego i społecznego oraz moralność wyrażająca się w orientacjach na wartości, postawach oraz działaniach społecznych to zagadnienia w projektach badań socjologicznych często podejmowane, ponieważ stanowią one o jakości życia społecznego, jego formach i strukturach. Autor swoją rozprawą doktorską wpisuje się więc w problematykę istotną dla życia społecznego. Tytuł pracy sugeruje pytanie o relacje między religią i religijnością a moralnością w świecie ludzi młodych, którzy kapitałem wiedzy i swoich doświadczeń w obszarach religijności i postaw moralnych kształtują losy społeczeństwa i wyznaczają kierunki jego przemian.

Projekt badań empirycznych będących podstawą napisanej rozprawy doktorskiej zrealizowany został w przestrzeni administracyjnej Diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce. Obok kryterium podziału administracyjnego, które zapewne ma ważne znaczenie dla rozeznania w sytuacji społecznej (religijnej i moralnej) młodzieży zamieszkującej na terenie tej Diecezji istotne znaczenie dla wyboru terenu badań posiadają również charakterystyki społeczno-kulturowe społeczności zamieszkującej Pomorze Środkowe, Pomorze Zachodnie i północną Wielkopolskę. Z analiz prowadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego wynika, że nie są to regiony Polski cechujące się wysokimi wskaźnikami praktyk religijnych i żywotności religijnej parafii. Krótką specyfikę właściwości społeczno-kulturowych tych Ziemi Autor prezentuje na stronach 47-49 i w takim kontekście formułuje też główny problem badawczy swojej pracy: „jaka jest specyfika religijności i moralności wśród młodzieży diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej i na ile kwestia sfery religijnej młodych ludzi wpisuje się w potrzebę poszukiwania silnych doznań, pozostając na tym pułapie, a na ile zmierza w kierunku świadomie kształtowanych stabilnych i ugruntowanych postaw?”. /s. 49/

W tytule pracy sygnalizowane są dwie perspektywy prowadzonych analiz wyznaczone kategorią „potrzeby doznań” oraz „stabilności postaw”, które tworzą teoretyczne ramy projektu badań empirycznych i kierunków interpretacji wyników własnych badań. „Orientacja doznaniowa w religii jest odpowiedzią na zjawisko pojawiające się w kulturze współczesnej - natychmiastowego dostępu do produktu i usług” Autor przyjmuje też, że wraz „z rozwojem wieku w odniesieniu do życia religijnego zmniejsza się potrzeba na stymulację bodźców, zamiast tego pojawia się stabilność związana z ugruntowaniem światopoglądu wiary bądź niewiary” /s. 20/

Wprowadzone ze Gerhardem Schulze pojęcie społeczeństwa doznaniowego ujmowane jest w kontekście procesów „deinstytucjonalizacji” życia społecznego. /s. 23/ „W społeczeństwie doznaniowym - pisze Autor w innym miejscu - więzi międzypokoleniowe są stosunkowo słabe natomiast głównym nośnikiem transmisji wzorców jest wspólnota rówieśnicza”. /s. 25/

Przywołując wyniki badań socjologicznych publikowanych na łamach *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica* (1985) Autor pisze między innymi: „typ religijności polskiej młodzieży ma bardziej charakter obyczajowo-emocjonalny niż refleksyjno-moralny. Bezrefleksyjność i rutynowość religijności sprawia, że katolicyzm polski jest mało efektywny moralnie”. /s. 12/

Opiniowana rozprawa doktorska jest pracą obszerną, liczącą łącznie z Aneksem 659 stron. Aneks zawiera nie tylko cenne socjologicznie transkrypcje indywidualnych wywiadów pogłębionych, ale także *Kwestionariusz ankiety, Wykaz tabel oraz Tabele aneksowe*. Na uwagę i pozytywną ocenę zasługuje również obszerny wykaz kompetentnie dobranych lektur drukowanych oraz publikacji internetowych.

Struktura rozdziałów pracy jest merytorycznie uzasadniona i logicznie spójna wypełniając kanon badań socjologicznych w zakresie religijności i jej tzw. parametru konsekwencyjnego odnoszącego do wybranych aspektów moralności.

Moje zadziwienie natomiast budzi fakt, że koncepcja badań, założenia metodologiczne oraz - co Autor w tytule *Wstępu* nie zapisał - czyli założenia teoretyczne własnego projektu badań empirycznych mieszczą się we *Wstępie* do pracy.

Opiniowana rozprawa doktorska jest przykładem pracy o strukturze „teoretyczno-empirycznej”. W tego typu rozprawie naukowej: *założenia metodologiczne, przedstawienie własnego projektu badań empirycznych, pytań badawczych, stawianych hipotez, kryteriów doboru próby, etc. są merytoryczną konsekwencją* analizy literatury przedmiotu, przyjętych założeń teoretycznych, autorskich rozstrzygnięć i ustaleń. W moim przekonaniu, ta część pracy powinna być umieszczona po rozdziale I zatytułowanym: „Teoretyczne założenia badań na religijnością i moralnością”, który składa się z trzech punktów: 1. „Religia i religijność jako przedmiot badań socjologicznych”, 2. „Moralność jako przedmiot badań socjologicznych”, 3. „Młodzież jako przedmiot badań socjologicznych”, a przed kolejnymi rozdziałami referującymi wyniki własnych badań empirycznych.

Odnoszę wrażenie, że gdyby został zachowany merytorycznie uzasadniony „porządek pracy teoretyczno-empirycznej” opiniowana praca doktorska byłaby bardziej teoretycznie i merytorycznie spójna, a kierunek interpretacji wyników własnych badań empirycznych lepiej osadzony w przyjętych założeniach teoretycznych i w oryginalnych rozwiązaniach koncepcyjnych. Jako ilustrację braku spójności „teoretycznej i empirycznej części pracy” można podać kierunek interpretacji wyników badań empirycznych dotyczących praktyk religijnych. Na stronie 362 Autor napisał: „Na podstawie uzyskanych danych należy sformułować wniosek, że respondenci realizując praktyki religijne „idą do kościoła”, a nie na mszę, czy w celu przyjmowania komunii....”. We wspomnianym już rozdziale teoretycznym, na stronach 97 i 98 Autor (inspirując się R.K. Mertona typologią zachowań społecznych w sytuacji anomijnej) opracował i przedstawił w formie tabeli „typy przystosowania, charakterystykę i typy postaw światopoglądowych” /nazwa tabel/, co można było zastosować w interpretacji wymienionych wyżej wyników własnych badań, prawdopodobnie jako przykład „działań rytualnych”.

Nie dostrzegam w tym przypadku zależności między autorskim (teoretycznie uzasadnionym) pomysłem na kierunek interpretacji wyników badań empirycznych a praktykowanym sposobem ich interpretacji.

Badania empiryczne zostały zrealizowane techniką ankiety audytoryjnej wśród 1204 respondentów, przy czym 341 osób to studenci stacjonarni III roku pomorskich szkół

wyższych, a 861 osób to uczniowie szkół ponadgimnazjalnych: klas maturalnych oraz klas pierwszych. Autor przeprowadził też wśród uczniów wywiady swobodne w formie wywiadów fokusowych oraz wywiadów indywidualnych. /s. 41/ Grupy fokusowe objęły łącznie 120 osób (10 grup po 12 osób) spośród osób objętych ankietami. Założenia metodologiczne zostały szczegółowo zaprezentowane w Wstępie do dysertacji na stronach 27-45.

Jak już wspomniałem, rozdział pierwszy jest przeglądem literatury socjologicznej z zakresu problematyki religijności, moralności oraz młodzieży. Literatura jest kompetentnie dobrana i umiejętnie zaprezentowana, co wskazuje na kompetencje merytoryczne Autora pracy. Podejmowane są też dyskusje z tezami różnych autorów i próby nowego ujmowania koncepcji poprzez porównawcze ich odczytywanie. Punkt trzeci tego rozdziału, poświęcony młodzieży jest, w moim przekonaniu, zredagowany w deficycie nowszych i nowych badań nad młodzieżą.

Przykładowo: przy całym moim szacunku do prac Ryszarda Dyoniziaka z lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku trudno je traktować (po 60 latach) bez odpowiedniego autorskiego komentarza, którego zabrakło, jako źródło diagnozy relacji między religią a moralnością w świecie współczesnej młodzieży. /s. 161/

Zadziwia mnie ta sytuacja, zważywszy na fakt, że promotor pracy prof. Józef Baniak sam jest autorem licznych prac i znakomitych prac socjologicznych skupionych wokół problematyki młodzieży.

W kolejnych siedmiu rozdziałach Autor sumiennie i z dozą socjologicznej wyobraźni prezentuje wyniki swoich rozległych badań empirycznych trafnie je komentując, a także w udany sposób wpisując w literaturę przedmiotu, co sprawia, że wyniki przeprowadzonych badań empirycznych nabierają szerszego znaczenia i w zdecydowany sposób pomnażają wiedzę socjologiczną o postawach moralnych i religijnych oraz praktykach religijnych współczesnej młodzieży ponadgimnazjalnej i studenckiej.

Pozytywnie oceniam redakcję *Zakończenia*, w którym Autor dokonuje podsumowania wyników swoich badań, nawiązując do przyjętych w projekcie założeń koncepcyjnych, formułuje wnioski i uogólnienia. Czytamy między innymi, że religia jest wyłączona poza obszar młodzieżowych priorytetów. „Uczniowie reprezentują religijność instytucjonalną z elementami religijności selektywnej, studenci zaś religijności / powinno być „religijność” / selektywnej z elementami instytucjonalnej” /s. 530/

Interesujące jest też spostrzeżenie, że „nawet jeśli respondenci nie uczęszczają systematycznie do Kościoła, oczekują, aby Kościół zrealizował ich potrzeby, wtedy kiedy tego potrzebują” /s. 533/ Kościół katolicki w Polsce jest w świadomości badanego środowiska młodych ludzi traktowany jako swoisty rodzaj „dobra narodowego”, „czy dobra kulturowego”, do którego zawsze można się zwrócić z indywidualną potrzebą oczekując jej zaspokojenia zgodnie z ogólnie przyjętymi standardami właściwymi takim instytucjom.

Na pozytywną ocenę pracy składają się również jej aspekty aplikacyjne. Wnioski wynikające z przeprowadzonych przez ks. mgr. Remigiusza Szauera badań empirycznych zapewne będą przedmiotem szczegółowych analiz w strukturach zarządzania Diecezją ponieważ przynoszą wiele interesujących i ważnych spostrzeżeń, które mogą mieć znaczenia dla wypracowania projektów oddziaływań duszpasterskich czy korekty już istniejących programów. Dobrą ilustracją są między innymi analizy prowadzone w punkcie 2. (rozdział III) zatytułowanym „Katecheza szkolna jako źródło wiedzy religijnej w ocenach badanej młodzieży”. Ważnym źródłem „wiedzy praktycznej” są też transkrypcje indywidualnych wywiadów pogłębionych zamieszczone w Aneksie rozprawy doktorskiej.

Uwagi szczegółowe:

Nie znajduję uzasadnienia dla sposobu prezentacji wyników badań empirycznych (konstruowania tabel) uwzględniających kryterium płci i statusu badanych (podział na uczniów i studentów). W rezultacie takiego założenia otrzymujemy tabele z czterema kolumnami: kobieta, mężczyzna, uczeń, student oraz interpretacje zamieszczonych w tabeli danych. Jako przykład wybrałem tabele 93. /„Udział respondentów w organizacjach religijnych”/. Komentując dane zamieszczone w Tabeli Autor stwierdza między innymi: „częściej we wspólnoty religijne angażują się kobiety (11.5%) i uczniowie (12.5%)”. /s. 376/ Z licznych badań socjologicznych, także przywoływanych w opiniowanej pracy jednoznacznie wynika, że płeć jest istotnym kryterium różnicującym profile religijne badanych. Przyjęty przez Autora sposób prezentacji wyników badań empirycznych nie pozwala na określenie roli tej zmiennej w opisanu aktywności środowiska uczniów i studentów.

Niekiedy sposób interpretacji wyników badań wydaje się mniej trafny. Tak na przykład, na podstawie danych zamieszczonych w Tabeli 92 „Częstotliwość praktyki lektury Pisma Świętego (w procentach)”. Autor formułuje wniosek o tym, że „znajomość Pisma Świętego jest raczej znikoma”. /s. 370/. Może i jest „znikoma”, temu nie przeczę, ale dane zamieszczone w tabeli nie pozwalają wprost na postawienie takiej tezy, ponieważ pytanie nie dotyczyło znajomości treści Pisma św., a częstotliwości lektury tekstów biblijnych. Jest przecież oczywiste, że znajomość treści biblijnych jest konsekwencją nie tylko indywidualnego studiowania tekstów Pisma Świętego, jako czynności wydzielonej (odrębnej), co właśnie jest przedmiotem danych zamieszczonych w Tabeli 92, ale także uczestnictwa w kościelnych nabożeństwach, czy w szkolnej katechezie, lektur, znajomości kodu kulturowego, etc.

Tabela 93 „Udział respondentów w organizacjach religijnych (w procentach)”. Mam wątpliwości czy wszystkie organizacje wymienione w tej tabeli można nazwać organizacjami religijnymi. Przykładowo: nawet jeśli wymienione w tabeli „Koło Gospodyń Wiejskich” w praktykach swojej aktywności inspirowane jest wartościami religijnymi (chrześcijańskimi) i uczestniczy w wydarzeniach kościelnych, to nie jest jednak organizacją religijną tylko przykładem zorganizowanej aktywności społecznej kobiet wiejskich o odrębnym statusie organizacyjnym i zadaniach.

Praca wymaga również korekt językowych. Przykładem takich niejasności jest zapis ze strony 376/377: „Wyjazd na studia wymaga często tworzenia nowych obszarów relacji i odniesień, wchodzenia w nowe grupy i dynamiki relacji, co prowadzi do rezygnacji z poszukiwań ciągle nowych form kontaktów, czy osvajania się z grupami, które będą miały dla jednostki charakter wyłącznie doraźny”. Nie rozumiem stylistyki tej wypowiedzi i konkluzji wynikającej z faktu „wyjazdu na studia”.

Tabela 125: „Cechy małżeństwa sakramentalnego w ocenie badanych (w procentach)”. Dane zamieszczone w tej tabeli nawiązują do treści 53 pytania kwestionariusza. Pytanie zawiera pięciostopniową skalę oceny „cech małżeństwa chrześcijańskiego”. Ten aspekt pytania nie znajduje odzwierciedlenia ani w formule tabeli ani w komentarzu.

Tabela 126: „Ocena moralna kontaktów seksualnych dokonana przez respondentów (w procentach)” zawiera odpowiedzi na 59 pytanie kwestionariusza. Otóż w tabeli 126 w pozycji drugiej w istotny sposób zmieniona została treść pytania, chociaż w komentarzu danych z tej Tabeli Autor powraca do treści pierwotnej. Chodzi o dyskusję wokół odsetka 67.4% w tabeli interpretowanego jako akceptację tezy: „współżycie seksualne mogą podjąć kochający się ludzie, będący ze sobą po ślubie”, podczas gdy w treści pytania teza ta brzmi: „współżycie seksualne mogą odjąć kochający się ludzie, będący ze sobą w związku - nie potrzeba do tego ślubu”. (s. 573) Z punktu widzenia moralności życia seksualnego ocenianego z perspektywy katolickiej doktryny moralnej obydwie wyróżnione sytuacje życiowe są zasadniczo różne i podlegają odmiennej ocenie.

Na stronie 504 Autor przywołuje w sposób akceptujący opinię Marii Łączkowskiej: „Tak zatem trafna jest konkluzja, okazuje się, że teza postawiona przez Marię Łączkowską: małżeństwo zawierane do końca życia jest postrzegane jako decyzja ryzykowna”. Nie ma koniecznego w takim przypadku odniesienia bibliograficznego pod tekstem. Nie znalazłem też nazwiska autorki w załączonej do rozprawy Bibliografii, a ponadto stylistyka cytowanego zdania wymaga moim zdaniem korekty, w obecnej postaci sprawia wrażenie zdanie niedokończonego.

Prezentowane korelacje często wymagałyby jakiegoś dodatkowego uzasadnienia czy bardziej rozbudowanej, może bardziej wysublimowanej interpretacji socjologicznej. Przykładowo: na stronie 308 Autor zapisał: „Biorąc pod uwagę miejsce pochodzenia 35.4% respondentów zamieszkujących wsie oraz 32.9% respondentów z miast do 10 tysięcy mieszkańców jest zdania, że papież jest zastępcą Chrystusa. Najniższy wskaźnik w tym wariantcie odpowiedzi to 26.4% wierzących w to, że papież jest namiestnikiem Chrystusa z miast do 30 tysięcy mieszkańców”. Ostatnie zdanie wymaga korekty stylistycznej. Moje pytanie jest takie: czy nie są to przypadkiem przykłady korelacji pozornych? Może Autor ma jakiś pomysł na przekonywującą interpretację tych danych, odnoszących się do poglądów badanej młodzieży.

Żeby ukazać specyfikę „sfery religijnej” młodych ludzi zamieszkujących na terenie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej (co Autor określa jako cel swoich badań) nie wystarczy prezentacja i analiza wyników własnych badań empirycznych, ale trzeba by je odnieść do badań nad młodzieżą w innych diecezjach lub regionach Polski. Nawet jeśli przyjmiemy, że prezentacja rezultatów własnych badań empirycznych jest zadowalająca, to zabrakło - moim zdaniem - uwzględnienia perspektywy porównawczej, która jest konieczna, by uznać, że „coś jest specyficzne”, czyli inne, odmienne niż w innych regionach (diecezjach) Polski.

Mało wyraźnie wyeksponowana są też w treści pracy, gdy Autor interpretuje wyniki własnych badań empirycznych relacje między „tytułową” potrzebą doznań, a trwałością postaw. W moim przekonaniu Autor skupia się przede wszystkim na charakterystyce postaw i praktyk religijnych.

Konkluzje:

Sygnalizowane przeze mnie uwagi szczegółowe, należy traktować jako dyskusję z Autorem badań. Wskazują one na dostrzeżone przez mnie deficyty czy sprawy wymagające korekty, ale nie podważają one w najmniejszym stopniu wartości merytorycznej całości zrealizowanego projektu badań empirycznych i całości dysertacji.

Jako osiągnięcie naukowe można uznać opracowanie oryginalnego, osadzonego w literaturze przedmiotu projektu badań empirycznych nad postawami i zachowaniami religijnymi oraz moralnymi uczniów i studentów zamieszkujących na terenie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. Rzetelne realizacja badań w terenie sprawiła, że Autor zgromadził bogaty materiał empiryczny, który poddał socjologicznej interpretacji. Stanowi on cenne źródło wiedzy o orientacjach aksjologicznych współczesnej młodzieży zamieszkującej tereny Pomorza i Północnej Wielkopolski, a dysertacja doktorska w istotny sposób pomnaża socjologiczną wiedzę o profilach religijnych i moralnych współczesnej polskiej młodzieży

Wnoszę do Rady Instytutu Socjologii Uniwersytetu Adam Mickiewicza w Poznaniu o przyjęcie recenzowanej rozprawy doktorskiej i dopuszczenie ks. mgr. Remigiusza Szauera do dalszych etapów przewodu doktorskiego.